

Ontbreekt het mensen van nu aan een gemeenschappelijk zingevingsstelsel? Ja, meent de Amsterdamse hoogleraar wijsgerige ethiek G. M. van Asperen. Nee, vindt de Leidse godsdienstsocioloog Meerten B. ter Borg. In een bespreking van Van Asperens bundel 'Het bedachte leven' legde hij op 8 mei uit dat het probleem van de westerse samenleving juist de alles overheersende aanwezigheid is van een bepaald zingevingsstelsel, waarin individualiteit de boventoon voert. Wat hij bij Van Asperen ook had gemist, was een antwoord op de vraag hoe het tragische en het vergeefse in de ethiek verdisconteerd kunnen worden.

Ter Borgs voorstelling van zaken lokte tegenspraak uit, niet alleen bij de Amsterdamse ethica (Letter & Geest van 22 mei) maar ook bij haar Utrechtse vakgenoot Theo van Willigenburg (Podium van 3 juni). Wat Ter Borg zingeving noemt, bleek niet te voldoen aan Van Asperens criteria. Van Willigenburg opperde dat individualiteit niet de spil kan zijn van een collectief zingevingsstelsel, maar dit eerder ondergraaft.

Vandaag wijst Ter Borg Van Willigenburg terecht. Van Asperen houdt hij onder andere voor dat ze zijn vraag over de verwerking van het absurde, zinloze en tragische al te onnadenkend onder tafel heeft geveegd.

door Meerten B. ter Borg

Wat is zingeving? Bestaat er in de moderne westerse samenleving een gemeenschappelijk zingevingsstelsel? Welke rol speelt het individualisme hierbij? En welke de menselijke eindigheid? Rondom deze vragen spitst de discussie rondom mijn beschouwing naar aanleiding van het recente boek van Van Asperen zich toe. Tot deze vragen wil ik me in deze dupliek dan ook beperken.

Zingeving, beter zou zijn: uiteindelijke zingeving, betreft de manier waarop mensen hun handelen en hun leven zin geven, plaatsen in een kader dat volgens hen uiteindelijk goed is, of betekenisvol of noodzakelijk. Een echte definitie is het niet. Het is een omschrijving waar we het voorlopig wel even mee kunnen doen.

Zingeving is voor de meeste mensen in belangrijke mate een gevoelskwesitie. Ze geven hun leven niet zin door middel van voortdurend consistent denken en redeneren, maar in hun handelingen. Door te doen wat ze denken dat zinnig is om te doen. Ze hoeven daarover ook niet diep door te denken, want het gaat om de vanzelfsprekendheden, die ze met de paplepel hebben ingegoten gekregen. Ieder mens heeft zijn momenten van stilstand bij de dingen, het trachten het leven verstandelijk te doorgronden en de zin ervan te duiden. Hij doet dat door middel van overgeleverde verhalen, die parallellen hebben met zijn eigen verhaal. Slechts enkelingen maken er een gewoonte van er systematisch en regelmatig over na te denken.

Zo werkt het, maar Van Asperen stelt aan zingeving zeer stringente eisen. Het gaat bij haar om gedrag en het ondersteunende verhaal dat intern consistent moet zijn en niet te veel lacunes mag bevatten. Wat betreft die lacunes en die consistentie heb ik mijn twijfels. Wat ze onder die lacunes verstaat, zou ze nog eens uit moeten leggen. Wat betreft die consistentie: voor de meeste mensen speelt dat nauwelijks een rol. Het verhaal mag voor hen zo inconsistent zijn als bijvoorbeeld de Bijbel, als het maar relevant is en hen maar helpt door hun existentiële problemen te komen.

Dat betekent allermindst dat die als vanzelfsprekend ervaren, sociaal-cultureel bepaalde, onreflecteerde zingeving, zoals die in het handelen tot uitdrukking komt, zonder logica, zonder consistentie en zonder wijsheid zou zijn. Het tegendeel is het geval. Het zou de taak kunnen zijn van filosofen, theologen, cultuur- en godsdienstsociologen en -psychologen, om dat alles bloot te leggen, te expliciteren en te onderzoeken. Ik kan me voorstellen dat het aan de filosofen is zich daarbij vooral bezig te houden met de consistentie en de lacunes.

Maar Van Asperen keert het om. Voor haar is iets pas een zingevingsstelsel, als het al een zekere mate van consistentie en lacune-loosheid vertoont. Ik ben bang dat veel filosofen er zo over denken. Vandaar dat veel filosofen zich vooral met filosofen bezighouden. Vandaar dat filosofie na Sokrates zo vaak filosofie van de ivoren toren is, in plaats van filosofie van de straat. Toch wil Van Asperen graag filosoof van de straat zijn en mijn kritiek op haar is, dat ze daarin te weinig radicaal is.

Ik denk niet dat de westerse samenleving ooit een volledig gemeenschappelijk en omvattend zingevingsstelsel gehad heeft. Dat idee is niet meer dan een nostalgisch terugprojecteren op het verleden van iets dat we in het heden missen, nu we meer en meer van God los lijken te raken. Hoe dit ook zij, in onze tijd hebben we geen omvattend zingevingsstelsel. Volgens de godsdienstsocioloog Luckmann heeft iedereen tegenwoordig zijn privé-zingevingsstelsel. Dat is ook de mening van Van Asperen (mijn criticus Van Willigenburg valt haar daarin bij).

Ik ben het daarmee van harte eens. Ik heb alleen een paar kanttekeningen. Ik denk

niet dat het daarbij blijft en ik vind de sociale relevantie ervan (en daar ging het Van Asperen toch om in haar boek) beperkt. Die privé-zingeving blijkt toch ook weer opgebouwd te zijn uit elementen die cultureel gemeengoed zijn. Bovendien hangt het privé-zingevingsstelsel samen met wat in dit verband veel belangrijker is: een gemeenschappelijk zingevingsstelsel, waarin, hoe beperkt het ook mag zijn, ten minste twee uiterst belangrijke componenten te onderscheiden zijn: individualisme en geloof in een aantal waarden van de Verlichting. Dit zingevingsstelsel is impliciet, vanzelfsprekend, ons met de paplepel ingegoten. Van Asperen en Van Willigenburg hebben hiervoor geen oog.

Wat het individualisme deel uit zou maken van ons gemeenschappelijk zingevingsstelsel, wordt vooral bestreden door dr. T. van Willigenburg. Hij maakt zich daarbij kwaad. Naar goed Hollands gebruik verliest hij het onderscheid tussen polemiseren en schelden een beetje uit het oog (Van Asperen is subtieler en zoekt het van tijd tot tijd in een badinerend toontje). Van Willigenburg plakt wat etiketten (noemt mij post-modernist en cultuur-koffiedikkijker) en hij waarschuwt de lezer dat deze voor mij op zijn hoede moet zijn (ik herhaal het maar even, voor alle zekerheid). Hij noemt mij sarcastisch 'zeer origineel', waar het gaat om het behandelen van het individualisme. Toch doe ik daar niet veel meer dan de hoofdlijn herhalen van een essay van de Franse klassieke (godsdienst-)socioloog Emile Durkheim uit 1898. Dat hij mij ongenueanceerd noemt, doet me een beetje verdriet omdat ik nu juist aan de verhouding tussen algemeen aanvaarde waarden enerzijds en het moderne waarden-particularisme anderzijds een uitgebreide analyse heb gewijd in mijn boek 'Een uitgewaardeerde eeuwigheid', waarnaar ik aan het slot van mijn artikel niet voor niets heb verwezen. Trouwens, wat is genueanceerd? Ik heb het in mijn artikel over een gemeenschappelijk zingevingsstelsel. Van Willigenburg verhaspelt

tot voor kort maar te leven voor bijvoorbeeld de eer van zijn familie. Maar tegenwoordig geloven we meer en meer in het individu als maatstaf. Wat goed is, wordt meer en meer identiek aan wat goed is voor het individu. Wat zinvol is, is zinvol als het dat is voor een individu. Daarbij is het zelf willen bepalen waarvoor men leeft, ook nog in hoge mate illusoir. Het is, zoals ik in mijn artikel schreef, een mythe. Het is wat Van Asperen noemt de mythe van het onbegrensde zelf. Centraal in ons gemeenschappelijk zingevingsstelsel is, dat het onverzadigbare individu daarin meer en meer de maat van alle dingen is. Mijn kritiek op Van Asperen (en ik ben op dit punt niet tevreden gesteld), was niet, dat ze het belang van het individualisme miskende, maar dat ze het miskende als hoofdelement in een gemeenschappelijk zingevingsstelsel.

Eén van de functies van het zingevingsstelsel is mensen te beschermen tegen een gevoel van zinloosheid en van eindigheid. Altijd zijn er wel voorstellingen of perspectieven van oneindigheid in een dergelijk systeem te vinden: soms is dat een paradijs en een eeuwig leven, soms is het ook het idee dat men iets betekend of opgebouwd heeft; dat weer is het idee, dat men, als men tot stof is vergaan, weer is opgenomen in de eeuwige kringloop van de schepping. Hoe dit ook zij, dit soort ideeën komt in onze tijd meer en meer onder druk te staan en wordt niet meer algemeen aanvaard. Het gemeenschappelijk zingevingsstelsel dat daarvoor in de plaats is gekomen, heb ik kortheidsshalve het project van de Verlichting genoemd. Het woord Verlichting had ik beter niet kunnen gebruiken, want zodra het valt, stopt Van Asperen met een zakelijke analyse en begint met een preek. Goed, wat ik bedoel is de droom, verwoord door filosofen als Bacon en Descartes, volgens welke we, door middel van wetenschap en technologie, de scherpe randjes van de eindigheid zouden kunnen afslipen en

Er zijn mensen, die een leven leiden als een geslaagd project, precies zoals Van Asperen dat beschrijft: ze worden geboren, ze gaan tachtig jaar later dood, eerder dan hun eventuele kinderen, en ze hebben in die tussentijd iets waardevols opgebouwd. Zo is de eindigheid te dragen, inderdaad. Maar voor heel veel mensen is dit niet weggelegd. Hun overkomt iets verschrikkelijks. Dit verschrikkelijke proberen de mensen in te passen in het zinvolle geheel, dat hun leven moet zijn. Daarvoor bestaan standaard-verhalen en -argumenten, die vaak in religies zijn vervat, zoals: God zet zijn beste soldaten op de moeilijkste plaatsen; de Heer heeft gegeven en de Heer heeft genomen etc. Sociologen noemen dit sinds Max Weber de theodicee-functie van religie. Als je nu oproept tot het aanvaarden van de eindigheid, dan stuit je op het probleem, dat in onze tijd dit soort argumenten zijn geloofwaardigheid aan het verliezen is. Als wij problemen hebben, dan vinden we dat wetenschap en technologie die moeten oplossen, en als dat niet lukt is ons antwoord: meer wetenschap en meer technologie. Daarom gireren we ruimhartig naar de hartstichting, de kankerstichting, het aids-fonds en ga maar door. In de toekomst werpt dat wellicht zijn vruchten af. Zo verzoenen wij ons met de verschrikkingen van het heden. Dit is iets anders dan aanvaarding van het tragische, het absurde, het zinloze. Sterker nog: kenmerkend voor ons antwoord is een niet-aanvaarding. Zelfs waar we moeten aanvaarden, aanvaarden we niet: we roepen om meer research. We leven in een wereld die voortdurend verbeterd moet worden, en daaraan onze bijdrage te leveren is in onze samenleving een belangrijke mythe.

Als Van Asperen dwars hiertegen in pleit voor aanvaarding van de eindigheid, dan vraag ik me af (meer doe ik niet), hoe dat moet, gegeven dit zingevingsstelsel en gegeven het ongeloofwaardig worden van traditionele theodicee's. Het accepteren van het zinloze, het tragische en het absurde is buitengewoon moeilijk, in

UITDAGING

Mijn ogen hebben thans uw Heil aanschouwd, / dat Gij voor alle volken hebt bereid; / een licht dat voor de heidenen straalt, / een glorie voor uw volk Israël.'
Lucas 2 : 30-32

Met deze woorden verkondigde Simeon 'Gods lof' in de tempel van Jeruzalem. Door de Geest gedreven was hij daarheen gekomen. Ook hij mocht het kind Jezus, dat door zijn ouders naar Jeruzalem was gebracht, om het aan de Heer op te dragen, even in zijn armen nemen. Hij zal Gods lof zeker zo luid verkondigd hebben, dat de omstanders zijn woorden hoorden en herkenden als de opdracht voor ieder kind, dat Jahwe als dienaar werd toegeheiligd. Ik stel U aan om een licht voor de volken te zijn; mijn heil moet reiken tot in de uithoeken der aarde' (Jesaja 49 : 6). Lang voordat er een joods volk bestond, had God tot Abram gesproken: 'Dit is mijn verbond met U: Gij zult de vader worden van een menigte volken' (Genesis 17 : 4). De volgelingen van Jezus - die zich in Antiochië voor het eerst christenen noemden - hebben Zijn geloof inderdaad onder de heidenen verbreid... maar niet of steeds minder tot de 'glorie van uw volk Israël'. De tragische vijandschap, die groeide tussen de volgelingen van Jezus en andere joodse sekten in de roerige periode onder Romeinse bezetting, tekende zich al in de geschriften van het Nieuwe Testament af. Volgens hoofdstuk 12 van het Markus-evangelie wordt Jezus nog door een schriftgeleerde geprezen voor het juiste antwoord dat Hij gaf op de

BIBLIA

door
F. A. M. Alting von Geusau

vraag naar het allereerste gebod. In het Johannes-evangelie wordt de schuld voor Zijn kruisdood reeds gelegd bij de farizeeën, schriftgeleerden en de joden in het algemeen, terwijl de wrede Pilatus wordt afgeschilderd als een wankelmoedige angsthaas. In de latere leer van de katholieke kerk verdwijnt het joodse volk uit de heilsgeschiedenis. Met de komst van Jezus, de Christus, zou een keerpunt in de geschiedenis zijn bereikt. Wie daarna nog jood bleef, kon slechts in zonde of dwaling leven, moest - zondig met geweld - worden bekeerd tot 'het ware geloof' en droeg de schuld voor 'Godsmoord'. Zo werd de gewone mensengeschiedenis van het christelijk noemde Europa getekend door vijandschap jegens de joden, jodenhaat, miskenning van een nog levend joods geloof, geto's, programs en verdrijving. De splitszwam van de als waarheid gepresenteerde leer heeft echter ook tot vijandschap tussen christenen onderling geleid. Langs de duizend jaar oude en diepe breuklijnen van het grote schisma wordt opnieuw meedogenloos gevochten en worden kerken tot puin geschooten. Bij ons keren steeds meer mensen het leerzeged de rug toe en worden de kerken steeds leger. En toch blijft de Bijbel het meest gelezen boek. De vraag naar Bijbels in het Oostblok is, bijna niet meer bij te houden. Ik zie het als de grote uitdaging van onze tijd, de Bijbel weer te beleven, zoals Simeon in de tempel; ontdaan van leerstellingen overwoekeringen. Voor joden en christenen in al hun diversiteit, is het Heil, dat de ogen van Simeon hebben aanschouwd, nog steeds 'komende': een bron van hoop, een opdracht tot verzoening en een uitnodiging 'Gods lof' te blijven verkondigen.

Jhr. dr. F. A. M. Alting von Geusau is bij hoogleraar Westelijke samenwerking na de Tweede Wereldoorlog.

JONGE AMERIKANEN EISEN VAN HUN REGERING MEER AANDACHT EN GELD TER BESTRIJDING VAN AIDS. FOTO ELI REED, ABC

ZO VERZOENEN WIJ ONS MET DE VERSCHRIKKINGEN VAN HET HEDEN

dat onder andere tot een omvattend zingevingsstelsel. Is dat genueanceerd?

Het belangrijkste punt van Van Willigenburg is dat individualisme weliswaar een belangrijke waarde is, maar niet een kernpunt van ons zingevingsstelsel. Er is niets gemeenschappelijks, beweert hij, dat de mensen doet zeggen 'daar leef ik voor'. Mijn stelling daartegenover is, dat juist het feit dat we zeggen 'daar leef ik voor', een centraal element is in ons zingevingsstelsel. We vinden het heel vanzelfsprekend en heel goed dat we zelf, als individuen, kunnen bepalen waar we voor leven. Dat is uniek en dat is mede een verworvenheid van het christendom, die van belang wordt in de moderne tijd. Het is ook iets, waarmee we ons profileren ten aanzien van andere culturen en dat ons met die culturen in aanvaring brengt. Dat men daar niet zelf kan beslissen waarvoor men leeft, en dat men bijvoorbeeld tegen zijn wil kan worden uitgehuwelijkt, stuit ons tegen de borst. Maar ook in onze eigen cultuur had men

overigens de grenzen van onze mogelijkheden (en daarmee onze eindigheid) steeds meer zouden kunnen verleggen. Die droom is voor een deel uitgekomen. Van Asperen beweert dat we daar allang niet meer in geloven. Maar de alledaagse ervaring leert anders. Heel vaak, wanneer we in onze samenleving tegen de eindigheid oplopen, doen we een beroep op wetenschap en technologie en nemen we een voorschot op de resultaten ervan.

Een voorbeeld: de retoriek van de anti-aids-campagne. Aids wordt daarin niet voorgesteld als een ziekte die we niet kunnen genezen, maar als een ziekte die we nog niet kunnen genezen. Dit woordje nog hoor je vaak als het gaat om problemen van de menselijke eindigheid. Nu pleit Van Asperen om allerlei redenen voor een aanvaarding van de menselijke eindigheid. Ik ondersteun dat pleidooi van harte, maar ik meen dat ze erg optimistisch is over de mogelijkheden daarvan. Ik neem weer het voorbeeld uit haar boek.

iedere cultuur. Maar het is helemaal moeilijk in een cultuur waarin men, vertrouwend op wetenschappelijk gefundeerde beheersing van de natuur, iedere gedachte aan een noodlot of een ondoorgrondelijke God heeft uitgebannen.

Van Asperen heeft dit punt niet alleen verkeerd begrepen, maar ook nog onder de tafel geveegd en mij daarbij een 'alles-of-niets-reactie' verweten. Ze schuift me in de schoenen dat ik meen dat het aanvaarden van de eindigheid betekent dat het leven zelf absurd, zinloos en tragisch wordt. Ik vraag me alleen af, hoe en waar het absurde, het zinloze en het tragische, gegeven de aard van ons zingevingsstelsel, een plaats kan krijgen. Het lijkt me niet dat Van Asperen daar al over nagedacht heeft. Ze heeft zelfs het probleem nog niet gezien.

Er zijn wellicht oplossingen voor dit probleem denkbaar, en zelfs oplossingen die binnen het kader van de Verlichting vallen. Maar laten we eerst het probleem onderkennen.

KEES CASE

HOTEL BAUHAUS

DOOR EVERT DE BEIJER